

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 81-112:[811.161.2:811.161.1]373.611

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2026.39.4>

Лідія ГНАТЮК, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-8318-3900

e-mail: l.natiuk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЯКИМ ЩИТОМ ЗАЩИТИТИ СВОЄ, АБО ШАНУЙМО НАШУ МОВНУ СПАДЩИНУ

Вступ. Чимало слів праслов'янського походження, які функціювали і в старослов'янській мові, і в давньоукраїнській (давньоруській), і в староукраїнській XIV–XVIII ст., і навіть у новій українській літературній мові XIX – початку XX ст., мовна свідомість сучасної українськомовної людини сприймає як російські, оскільки їх не вживають у сучасній українській літературній мові. З огляду на це актуальним у нинішніх умовах осмислення українцями специфіки своєї національної ідентичності є доведення належності таких слів до староукраїнської мовної спадщини, а також з'ясування особливостей перебігу процесів заміни давніх книжних слів синонімами з арсеналу народнорозмовного мовлення.

Методи. Використано як загальнонаукові, так і власне лінгвістичні методи, зокрема описовий і зіставний у поєднанні з діахронним підходом до аналізу вживання лексем "щитити", "защитити" / "защищати", "защита", "защитник", "защититель" та ін. від найдавніших часів до сучасності з проєкцією на відповідники в сучасній українській літературній мові "захистити" / "захищати", "захист", "захисник" тощо, а також поширені в народному мовленні синоніми до наведених одиниць.

Результати. На матеріалі словників старослов'янської і давньоруської мов, української мови XVI – першої половини XVII ст., текстів К. Зіновієва, Г. Сковороди та І. Котляревського, а також лексикографічних праць XIX–XXI ст. доведено "українськість" і тяглість вживання лексем "щитити", "защитити" / "защищати", "защита", "защитник", "защититель", які сучасний мовець сприймає як російські. На матеріалі збірки Матвія Номиса "Українські приказки, прислів'я і таке інше" (1864) та "Галицько-руських народних приповідок" (1901–1910) І. Франка з'ясовано, що в народному мовленні XIX ст. вживаними були синоніми до наведених лексем, зокрема "боронити", "оборонити" / "обороняти", "заступити" / "заступати" та спільнокореневі з ними.

Висновки. Питання "українськості" / "неукраїнськості" лексем, які сучасна мовна свідомість українськомовної людини сприймає як належні до російської мови, необхідно з'ясувати шляхом аналізу вживання таких слів у діахронії з урахуванням їх побутування в сучасних діалектах. Не можна трактувати як неукраїнські ті лексеми, які впродовж століть були органічним компонентом давнього українського мовного світу.

Ключові слова: історія української мови, староукраїнська літературна мова, нова українська літературна мова, мовна спадщина, словотвірне гніздо.

Вступ

Наша національна мова мала складну історичну долю, що позначилося передусім на лексиці, яка впродовж двох останніх століть зазнала помітних змін. Відомо, що цілеспрямована політика царизму і відповідно – низка заборон зупинили розвиток старої української літературної мови, яка завершила своє існування наприкінці XVIII ст. У новій українській літературній мові, що постала на народній основі завдяки творчості І. Котляревського і Т. Шевченка, багато слів, успадкованих із попередньої книжної традиції, були витіснені синонімами з народнорозмовного мовлення. Через це сучасна українськомовна людина може сприймати книжні архаїчні лексеми не як українські, хоча насправді більшість із них – праслов'янського походження, вони активно функціювали в киеворуський період, у староукраїнський період XIV–XVIII ст., їх продовжували вживати в XIX – першій третині XX ст., вони й нині побутують в українських говірках. Це – сліди минулої літературно-писемної традиції, свідчення нашої мовно-історичної пам'яті, а не елементи російської мови чи суржику. Нерозуміння природи таких лексичних одиниць може спотворювати уявлення українців про свою національну ідентичність.

Українські лінгвісти, зокрема П. Житецький, І. Огієнко, Г. Півторак, В. Німчук, В. Горобець, В. Передерієнко та ін., уже звертали увагу на ці проблеми. Наприклад, щодо слов'яноукраїнської мови XVIII ст., якою писав Г. Сковорода, І. Огієнко цілком слушно зауважував (і його думка співзвучна з міркуваннями П. Житецького), що це не була московська чи російська мова, – це була своя літературна мова, що природно виросла на стародавній основі, на тому процесі, що йшов безперервно ще з княжих

часів. Що ця літературна мова збігалася з мовою російською, причина була тільки в тому, що таку ж мову творили й у Росії, бо йшли тією самою дорогою творення (Огієнко, 1995, с. 117).

Відомо, що у творенні літературної мови в Росії велику роль відігравали й українці, зокрема Ф. Прокопович, С. Яворський та інші вихованці Київської академії.

У попередніх публікаціях ми показали "українськість" лексем, які мовна свідомість нашого сучасника кваліфікує як елементи російської мови (а не старої української мовної спадщини), шляхом аналізу їх функціонування впродовж століть і в старій літературній мові, і в новій, а також в українських діалектах (Гнатюк, 2016, 2022, 2023a, 2023b, 2025).

Сучасна українськомовна людина сприймає ці давні лексеми як одиниці російської мови (а не староукраїнської літературної), оскільки вони існують у сучасній російській літературній мові, яка успадкувала ту саму книжну основу (з багатьма церковнослов'янізмами), на якій до кінця XVIII ст. розвивалася і слов'янорусська (слов'яноукраїнська) мова – один із різновидів староукраїнської літературної мови. У новій українській літературній мові такі книжні лексеми були витіснені синонімами з арсеналу передусім народнорозмовного мовлення.

Методи

Шляхом використання загальнонаукових і власне лінгвістичних методів, зокрема описового й зіставного у поєднанні з діахронним підходом, простежено історію вживання лексем *щитити*, *защитити* / *защищати*, *защита*, *защитник*, *защититель* та ін. від найдавніших часів до XXI ст. (з урахуванням побутування цих слів в українських діалектах) із проєкцією на відповідники в сучасній українській літературній мові *захистити* / *захищати*,

© Гнатюк Лідія, 2026

захист, захисник тощо, які також розглянуто в діяхронному аспекті. Окрему увагу приділено поширеним у народному мовленні питомим синонімам до наведених одиниць *боронити, оборонити / обороняти, заступити / заступати* тощо.

Результати

Чужими, неукраїнськими видаються з позицій сучасної мовної свідомості питомі слова *щитити, зашитити / захищати, защита, защитник* та ін., пов'язані з лексемою праслов'янського походження *щит*, яку в "Етимологічному словнику української мови" з урахуванням прямого і переносного значень витлумачено як "ручний предмет у давньому спорядженні воїна для запобігання ударів холодною зброєю; [гребінь стріхи на хаті; трикутний бік даху; вершок рослини [...]; фронтон [...]]" (Мельничук та ін., 1982–2012, т. 6, с. 510).

Уже в першій літературно-писемній мові слов'ян лексема *щитъ* зафіксована не лише в прямому, а й у переносному значеннях, як, наприклад, у сполучі *щитъ вѣры*, що стала поширеною метафорою, яка впродовж століть функціювала в літературі, пов'язаній із захистом християнської релігії (Цейтлин, Вечерка, & Благова, 1999). Хоча старослов'янські рукописи, яких дійшло до нашого часу лише 18, і не містять дієслова недоконаного виду *щитити*, це не означає, що його не було в найдавнішій писемній мові слов'ян. І. Огієнко у своєму "Етимологічно-семантичному словнику української мови" зауважував, що в "давній мові існувало і виведене від нього [від *щит* – Л.Г.] слово *щититъ* – оборонятись щитом [...]" (Огієнко, 1979–1994, т. 4, с. 527).

У старослов'янських пам'ятках засвідчено словотвірне гніздо з вершиною *щитъ*, до якого входили дієслово доконаного виду *зашитити* 'захистити', словотвірні варіанти на позначення особи – *зашититель* 'захисник' і *зашитьникъ* 'захисник'; напевно, від дієприкметника було утворено абстрактний іменник *зашитение* 'захист' (Цейтлин, Вечерка, & Благова, 1999, с. 233–234).

У пам'ятках киеворуського періоду наявні з тією самою семантикою, що й у старослов'янських рукописах, *зашититель* і *зашитьникъ*, *зашитити / захищати, захищаємъ, зашититися / захищатися, зашитение* (Словарь древнерусского языка (Аванесов, 1988–2019, т. 3, с. 358–359).

В українській мові XVI – першої половини XVII ст. були поширеними одиниці цього розбудованого в церковнослов'янській мові словотвірного гнізда: *зашитити, зашитити* (цсл. *зашитити*) 'оборонити, захистити'; *зашититися* (цсл. *зашититися*) 'захиститися'; *защита* (цсл. *защита*) 'захист'; *защитникъ, зашитникъ* (цсл. *зашитникъ*) 'захисник, охоронець, помічник' (Гринчишин, 2004, вип. 11, с. 53); *защитати, зашитати* (цсл. *зашитати*) 'обороняти, захищати'; *зашитение, зашитение* (цсл. *зашитение*) 'захист, охорона, оборона'; *зашитень* дієприкм. у знач. прикм. (цсл. *зашитень*) 'який перебуває під чиею охороною, опікою, обороною; захищений' (Гринчишин, 2004, вип. 11, с. 54).

Із наведеними вище пов'язана і лексема *защитъ* 'засув' (церковнослов'янського відповідника немає) (Гринчишин, 2004, вип. 11, с. 53–54). У "Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст." Є. Тимченка (Київ–Нью-Йорк, 2002), які підготували для видання В. Німчук і Г. Лиса, омонім *защитъ* пояснено (російською мовою) як "защита" (Тимченко, 2002, кн. 1, с. 298).

Тексти нашого найвидатнішого філософа XVIII ст. Г. Сковорода засвідчують, що наведені слова були органічним складником його мовного світу й ширше – староукраїнської книжної традиції: "Блажен еси, Израилю! Кто подобен тебѣ, Роде¹ спасаемый от Господа? *Защитит* Помощник твой [...]" (Сковорода, 2010, с. 201); "Что слаже природному Воину, как воинское дѣло? Закалать обиду, *защитать* страждующую и безоружную Невинность [...]" (Сковорода, 2010, с. 671); "Мы думали (плачет Іеремія), что, находясь сънью Божією между не вѣдущими Бога, надоумить их о вѣдѣнии Божіи, і сіе будет нам *защитою*, но не так послѣдовало" (Сковорода, 2010, с. 588); "Но для бѣдствій нищихъ всѣх / И воздыханія тѣх / Встану з сна, рече Спаситель, / Буду ваш скор *Защититель*" (Сковорода, 2010, с. 1068) тощо.

У своїй "Енеїді" (1798) І. Котляревський уживав дієслово *защитати* (*защитати* немає): "Но дать отпор были готові / І до остатней каплі крові / Свою свободу боронити / І нову Трою *защитати* [...]" (Котляревський, 1989, с. 148); "Но і у Турна був сутяга /, Брехун, Юриста, кряк, підтяга, / і діло Турна *защитава* [...]" (Котляревський, 1989, с. 183).

У диференційному тлумачному словнику української мови першої половини XIX ст. П. Білецький-Носенко навів *защитити* із поясненням російською мовою "защитать" і *защититися* "защитаться" (Білецький-Носенко, 1966, с. 148). Наявність цих лексем у реєстровій частині диференційного словника є свідченням того, що їх не вживали в тогочасній російській мові.

Для мовної практики Г. Квітки-Основ'яненка одиниці розгляданого словотвірного гнізда були природними, органічними; вони притаманні й мовленню його персонажів. За даними "Словника мови творів Г. Квітки-Основ'яненка", у своїх текстах письменник уживав *защита, защитник* і *защититель, защитити, защитати* (Жовтобрюх, 1978, т. 1, с. 535). При цьому *захист* і похідні у творах письменника не засвідчені. У поезії Тараса Шевченка не зафіксовані лексеми *защита* і *захист* та похідні від них (Ващенко, 1964).

У реєстровій частині "Малоруско-німецького словаря" Є. Желеховського і С. Недільського (Желеховский, & Недільський, 1886) наведено *защитити ся* з відповідником "sich schirmen, schützen (Желеховский, & Недільський, 1886, т. 2, с. 1106), а також *защита* – "Vertheidigung, Schutz", *защититель* і *защитник* – "Beschützer, Vertheidiger", *защитительний* – "Verteidigungs", *защитити, захищати* – "beschützen, beschirmen; vertheidigen (vor Gericht)"; цікаво видається лексема *защиток* на позначення захисту від вітру – "Windschirm" (Желеховский, & Недільський, 1886, т. 1, с. 282). Галицькі лексикографи не мали сумніву в "українськості" наведених слів.

Інший підхід засвідчено в російсько-українському словнику, який орієнтувався на центрально- та східноукраїнську лексику, М. Уманця та А. Спілка (Львів, 1893–1898). Наведеному в реєстровій частині російському слову *защита* відповідає в українській "1. заслона [...], захист [...]; 2. оборона [...], охорона, заступа [...], заступула"; *защититель, -ница* – "оборонець, оборонця, [...], заступник, -ця"; *защититъ, защитять* – "оборонити, одборонити, захистити, заступити, -ся, порятувати, боронити, обороняти, захищати, заступати, -ся, оступати, -ся, рятувати, -ся"; *защитительний* – "оборонний"; *защитенний* – "оборонений, захищений" тощо (Уманець, & Спілка, 1893, т. 1, с. 278). Такою самою є лінгвістична

¹ Важливі для його філософської концепції слова Г. Сковорода писав із великої літери.

позиція Є. Тимченка, оприявлена в його російсько-українському словнику (Київ, 1897–1899): рос. *защита* – укр. *оборона, заступа, затула, заслона, захист*; рос. *защитительный* – укр. *оборонний*; рос. *защитник* – укр. *оборонець*; рос. *защитница* – укр. *оборонниця*; рос. *защищать, -тять* – укр. *боронити, оборонити; захищати, -стити; заступати, -пити* (Тимченко, 1897, т. 1, с. 143). Отже, ці лексикографічні праці кінця XIX ст. відбивають свідому й цілком виважену позицію їхніх укладачів, які орієнтувалися на поширені в народному мовленні лексеми, про що ми скажемо далі.

У "Словарі української мови" (Київ, 1907–1909) за редакцією Б. Грінченка наведено *щитити* "захищати, оберегати" і *щититися* "захищатися, оберегаться" (Грінченко, 1907–1909/1996–1997, т. 4, с. 527), а також *защитити, захищати* "захищати, защитить", *защита* "защита" (Грінченко, 1907–1909/1996–1997, т. 1, с. 119).

У перекладній частині "Словника московсько-українського" (Київ, 1918) В. Дубровський іще наводить *щитити, щититися* у дієслівному синонімічному ряду відповідників: рос. *защищать, -тять* – укр. *обороняти, -нити, захищати, -хистити, щитити, хистити*; рос. *защищаться, -щититься* – укр. *оборонятися, -нитися, захищатися, -хиститися, щититися, хиститися* тощо (Дубровський, 2013, с. 124).

У російсько-українському словнику за редакцією А. Кримського і С. Єфремова (Київ, 1924–1933) до одиниць російського словотвірного гнізда не наведено аналогічних українських відповідників, хоча синонімічне багатство поданих рядів вражає: рос. *защита* – укр. *оборона, захист, борона, оборонення, захищення, відборона, заступа*; рос. *защитник* – укр. *оборонець, оборонник, охоронець, заступник, поборник, оступник, заступця*; рос. *защищать, защитить* – укр. *боронити, обороняти, оборонити, відбороняти, відборонити, убороняти, уборонити* тощо (Кримський, & Єфремов, 1924–1933/2016–2017, т. 2, вип. 1, с. 113). Упорядники орієнтувалися на народне мовлення, у якому переважали ці слова.

Цікаво, що у виданому в Лейпцигу "Українсько-німецькому словнику" (1943), укладеному З. Кузелею та Я. Рудницьким, у реєстровій частині наведено лексему *защита* (Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс, за ред. П. Ю. Гриценка, & Єфремова, 2017, с. 579), а "Українсько-англійський словник", який підготували К.-Г. Андрусин і Дж.-Н. Кретт (Саскатун, Канада, 1990), містить *защита, защитити, захищати* (Гриценко, 2017, с. 579). Для укладачів, які репрезентували мовлення діаспори, ці слова ще тривалий час залишалися українськими.

Одинадцятитомний "Словник української мови" (1970–1980) не подає лексем *защитити / захищати, защита, защитник* тощо, проте наводить давнє дієслово недоконаного виду *щитити* 'захищати' із позначкою "застаріле" (Білодід та ін., т. 11, с. 588).

У нижньонаддніпрянських говірках побутують *защита* 'захист', *защитний* 1. 'який захищає, оберігає'; 2. 'сірватозелений (про колір військового одягу)'; *защитник* 1. 'захисник'; 2. 'адвокат'; *защитниця* (Чабаненко, 1992, т. 2, с. 87); *защищать* 'захищати' / *защитити; захищатися / щититися* (Чабаненко, 1992, т. 2, с. 88). За даними "Словника українських східнословобожанських говірок", дієслово *защитити(ся)* 'захистити(ся)' вживається в багатьох із них (Глуховцева, & Леснова, 2021, с. 129). Бойківським говіркам властиве слово *защиток* 'дах над коротшою стіною будинку' (Онишкевич, 1984, т. 1, с. 294).

Лексеми словотвірного гнізда з основою *захист-*, що є похідним утворенням від кореня праслов'янського походження *хист-* (Мельничук та ін., 1982–2012, т. 2, с. 244), з кінця XIX ст. поступово витісняють наявні в українському писемному й усному мовленні одиниці давнього словотвірного гнізда з вершиною *щит*.

"Словник української мови XVI – першої половини XVII ст." іще не фіксує лексем *захистити, захист* і спільнокореневих із ними. У своєму диференційному тлумачному словнику української мови першої половини XIX ст. П. Білецький-Носенко навів іменник *захистъ / захистъ* "1) Закрытое мѣсто, защищенное отъ бурь и непогоды. 2) Убѣжище" (Білецький-Носенко, 1966, с. 148).

У "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка (Київ, 1907–1909) наведено *захист* "1) Мѣсто, защищенное отъ вѣтра; пріютъ, пристанище [...]; 2) Защита, покровительство", демінутиви *захисток, захисточок* (Грінченко, 1907–1909/1996–1997, т. 2, с. 113); синонімами до *захист є захистя* "= *захист*" (Грінченко, 1907–1909/1996–1997, т. 2, с. 113) і *захищ* "= *захист*" (Грінченко, 1907–1909/1996–1997, т. 2, с. 114); зафіксовано також *захистний* "защищенный отъ вѣтра; укромный; уютный", *захистник* "защитник" (Грінченко, 1907–1909/1996–1997, т. 2, с. 113); *захищати, захистити* "прикрывать, прикрыть, защищать, защитить"; *захищатися, захиститися* "прикрываться, прикрыться, защищаться, защититься" (Грінченко, 1907–1909/1996–1997, т. 2, с. 114).

У збірці М. Номиса "Українські приказки, прислів'я і таке інше" (1864) не засвідчено лексем *захистити* і *защитити* та спільнокореневих із ними; зафіксовано поширені в народному мовленні *боронити, оборонити, оборонитися, оборона*: "Нехай мене Бог *боронить* (або: Сохрани мене, Господи) від лихої напасти, від панської карности, від людської ненависти" (Номис, 1864/1993, № 152, с. 44); "Нехай Бог *боронить* від скаженої миші" (коментар упорядника: "Поглумка над тим, хто лякає, що зробить те та те") (Номис, 1864/1993, № 3 486, с. 184); "Як Бог не pomoже, то й святі не *оборонять*" (Номис, 1993, № 16, с. 40); "Стрига-мокотира, біб молотила; собаки за єю, вона з чеплією: дайте коритча, *обороницьця*" (Номис, 1993, № 9281, с. 411); "Сорока в ворони просить *оборони* (як убогий передь убогим жалкуєця)" (Номис, 1993, № 1566, с. 108); "Бога піймав за ноги (у всьому у єго вдача, сила й *оборона*)" (Номис, 1864/1993, у додатку, № 13 485, с. 705).

"Галицько-руські народні приповідки" (1901–1910), які зібрав, упорядкував і прокоментував І. Франко, є підтвердженням того, що й у народному мовленні Галичини зі значенням 'захистити' / 'захищати' теж були поширеними дієслова *боронити, оборонити*, рідше – *заступити ся* (за кого-н.); із семантикою 'захиститися' / 'захищатися' – *боронитися, оборонитися / оборонятися*: "Буком того, хто не *боронит* свого" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 190); "І найменший пташок свого гнізда *боронит*" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 499); "Давні пригоди *боронять* від шкоди" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 499); "*Оборонив* го, як єгомосць від вовків" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 166); "*Оборонив* го, як той злодій попа від вовків" (Франко, 2006–2007, т. 2, с. 623); "Не маю батька, матери, щоби *сі заступили* за мене" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 55) та ін. Зафіксовано також іменник *оборона*: "Бабська *оборона* – язик" (Франко, 2006–2007, т. 2, с. 622); "Ми до *оборони* перші, а до права остатні" (коментар упорядника: "Вільно наскаржитися, але без успіха" (Франко, 2006–2007, т. 2, с. 623).

Слово праслов'янського походження *боронити*, яке "Етимологічний словник української мови" подає з пов'язаними значеннями "захищати; забороняти" (Мельничук та ін., 1982–2012, т. 1, с. 233), також має тривалу історію вживання. У старослов'янській мові *бранити* засвідчене із семантикою 'забороняти' (Цейтлин, Вечерка, & Благова, 1999, с. 100), у давньоукраїнській (давньоруській) – зі значеннями 'забороняти' й 'обороняти, захищати' (Аванесов, 1988–2019, т. 1, с. 297). В українській мові XVI – першої половини XVII ст. *боронити* (*боронить*, *боронити*) було багатозначним словом: 1. 'боронити, обороняти, захищати'; 2. 'охороняти'; 3. 'забороняти' тощо (Гринчишин, 1996, вип. 3, с. 33–35).

Поетичні тексти К. Зіновієва засвідчують, що це дієслово та спільнокореневі з ним лексеми були поширеними в українській мові кінця XVII – початку XVIII ст.: "*Боронячи о(т)чизни и добра хр(с)тіянъ [...]*" (Зіновієв, 1971, с. 182); "*А гды то воюю(т), неха(и) враго(в) побѣждають / и хр(с)тіян(н)скую о(т)чизну обороняють*" (Зіновієв, 1971, с. 288); "*І дару(и) бже такимъ нб(с)ные короны: / що чиня(т) земль ншо(и) о(т) враговъ обороны*" (Зіновієв, 1971, с. 183).

Мовлення персонажів творів Г. Квітки-Основ'яненка й самого автора є підтвердженням того, що в XIX ст. у народі поширеними були лексеми *боронити* 'обороняти, захищати кого-н.' (Жовтобрюх, 1978, т. 1, с. 57), *оборонити* 'захистити кого-н. від нападу, замаху, удару і т.ін.', *оборонять* 'захищати чий-н. інтереси, відстоювати від кого-н.' (Жовтобрюх, 1978, т. 1, с. 303), *оборонитися* 'захистити себе від нападу кого-н.', *оборонялись* 'відбивати наступ, атаки противника під час воєнних дій' (Жовтобрюх, 1978, т. 1, с. 304), *заступитися* 'захистити, оборонити кого-н.' (недок. вид *заступатися*) (Жовтобрюх, 1978, т. 1, с. 523).

Боронити 'захищати, обороняти' часто вживав у своїй "Енеїді" І. Котляревський: "Ось привезли і мальовання / [...] Як Муромець Ілля гуляє, / Як б'є половців, проганяє, / – Як Переяслав боронив [...]" (Котляревський, 1989, с. 94); "Моя ти радість і одрада, / Моя заслونا і ограда; / Мене од всіх ти боронив" (Котляревський, 1989, с. 150); "Троянці нап'яли всі жили / Та вмиг пролом і заложили, / І груддю стали боронить [...]" (Котляревський, 1989, с. 154); "Два брати, грізні исполини, / В бою стояли у ворот, / Дрючки держали з берестини / І боронили в кріпость вход" (Котляревський, 1989, с. 156). Іноді синоніми *боронить* – *захищати* стоять поряд: "Но дать отпор були готові / І до останней каплі крові / Своєю свободо *боронить* / І нову Трою *захищати* [...]" (Котляревський, 1989, с. 148). Натрапляємо в "Енеїді" й на дієслово *обороняти*: "[...] А в руки добру взяв дрючину / *Обороняти* злу личину, / Як лучиться де од собак" (Котляревський, 1989, с. 54). *Боронити* порівняно із *захищати* є частіше вживаним, що відбиває особливості народного мовлення, на які орієнтувався І. Котляревський. *Боронити* зрідка трапляється в поезії Т. Шевченка: "Гляньте, подивіться: то конфедерати, / Люде, що зібрались волю боронить" (Жулинський, 2001, т. 1, с. 146).

Заступати 'захищати' пов'язане зі словом праслов'янського походження *ступати* 'іти, ходити' (Мельничук та ін., 1982–2012, т. 5, с. 459); уже в першій літературно-письменній мові слов'ян зафіксовано *застяпати* 'захищати, приходити на допомогу' / *застяпнути* 'захистити, прийти на допомогу' та інші спільнокореневі: *застяпаніє* 'захист', *застяплєніє* 'заступництво, захист' і з таким самим значенням *застяплъ*, а також *застяплникъ* 'заступник, захисник, помічник' і *застяплница* 'заступниця, помічниця' (Цейтлин, Вечерка, & Благова, 1999, с. 232). У пам'ятках давньоукраїнської (давньоруської)

мови *заступати* / *заступити* засвідчене з кількома значеннями, найпоширенішим із яких є 'захищати' / 'захистити' (Аванесов, 1988–2019, т. 3, с. 346–347). Там само натрапляємо на словотвірні варіанти *заступаньє* і *заступленіє* 'захист, заступництво', а також на *заступоуп* 1. 'захисник, заступник'; 2. 'захист'; 3. 'заслін (про військовий загін)'; *заступульникъ* 'заступник, захисник' і *заступульница* 'заступниця, захисниця' (Аванесов, 1988–2019, т. 3, с. 346–348). В українській мові XVI – першої половини XVII ст. найпоширенішим значенням багатозначного дієслова *заступати* / *заступити* було 'захищати, обороняти' / 'захистити, оборонити' (Гринчишин, 2003, вип. 10, с. 224–225). Із семантикою 'захищати' функціювало і *заступовати* (*заступовать*, *заступоват*) (Гринчишин, 2003, вип. 10, с. 227). У пам'ятках цього періоду зафіксована також полісемантична лексема *заступленіє* (*заступленіє*, *заступлєніє*), яку найчастіше вживали зі значенням 'захист, заступництво' (Гринчишин, 2003, с. 226–227); таку саму семантику мали *заступъ* (поряд із омонімом *заступъ* 'заступ' на позначення знаряддя праці) і *заступокъ* (Гринчишин, 2003, вип. 10, с. 223); зафіксовано також *заступникъ*, *заступникъ* 'заступник, захисник, оборонець' і полонізм *заступца* 1. 'особа, яка відстоює на суді інтереси обвинуваченого'; 2. 'заступник, захисник' (Гринчишин, 2003, вип. 10, с. 227) тощо.

Дієслово *заступати* як синонім до *захищати* наявне й у текстах Г. Сковороди: "Что слаже природному Воину, как воинское дѣло? Закалать обиду, *захищати* страждующюю і безоружную Невинность, *заступать* Общества основаніе, ПРАВДУ [...]" (Сковорода, 2010, с. 671). "Енеїда" І. Котляревського є свідченням того, що *заступити* / *заступати* зі значенням 'захистити' / 'захищати' було поширеним у народному мовленні: "Нехай ізслизне твій Дарес, / Я за Ентелла сам вступаюся, / Як більш сивухи натягнуся, / То не *заступить* і Зевес" (Котляревський, 1989, с. 32); "[...] Ій будьте сином, помагайте / І *заступайте* від вражди, / Од бід, напрасниці, нападу [...]" (Котляревський, 1989, с. 142); "Твоїм будь братом не стижуся / І неню *заступать* кленуся [...]" (Котляревський, 1989, с. 142). Це дієслово в наведеному значенні уживав і Т. Шевченко: "Хто кого тебе в світі стане / Святим хранителем твоім? / І хто *заступить*? Хто укріє / Од зла людського в час лихий?" (Жулинський, 2001, т. 2, с. 228); "А Бог мені помагає, / Мене *заступає* / І їм правдою Своєю / Вертає їх злая" (Жулинський, 2001, т. 1, с. 361); "Не осудіте сироти / І виведіть із тісноти / На волю тихих, *заступіте* / Од рук неситих" (Жулинський, 2001, т. 1, с. 361) та ін.

У диференційному тлумачному словнику української мови П. Білецького-Носенка в реєстровій частині наведено лексеми *заступець* із поясненням "заступникъ; зашитникъ" і *заступця* з витлумаченням "заступниця; избавительница" і ремаркою "по-польски тоже" (Білецький-Носенко, 1966, с. 148).

Отже, поширені в народному мовленні XIX ст. слова *боронити*, *оборонити* / *обороняти*, *заступити* / *заступати* та спільнокореневі з ними налічують багатозначну історію побутування на українських теренах. І. Франко у своїх коментарях до приповідок також часто вживав ці лексеми: до вислову "Тебе хто тут за адуката приставив?" подано пояснення "Коли хто мішаєся не в своє діло, або *боронить* когось без потреби" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 26); до "Біда май, біда не май" – "Хто має, мусить давати, платити, *боронити* свого майна; а хто не має, мусить турбуватися шматком хліба" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 75); до "Мусит сі чоловік відгризати на всі боки" – "Мусить *боронитися*, доходити свого

права" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 311); до "І найменший пташок свого гнізда боронит" – "Так само й чоловік хоч і найбідніший, боронить свого домашнього огнища" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 499); до приповідки "Оборонив го, як єґомосцьи від вовків" наведено коментар "Коли хтось бажаючи оборонити иншого або допомогти йому, чи то з дурноти, чи зо злої волі ще гірше нашкодить" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 166); до паремії "Без відваги зазнаєш зневаги" – "Хто не сміє оборонити себе, того всякий зневажить" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 307); до "Всюди дурного бют" – "Бо не вміє обороняти себе" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 415); до приповідки "Ворота заперш, людьом писки не заперш" – "Знач. від людської обмови та спліток чоловік ніяк не оборонитися" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 388); до "Бук не давай нікому з рук" – "Не позбавляй сам себе оборони в разі напасти" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 77) тощо.

Водночас у коментарях І. Франка натрапляємо й на дієслово *захистити(ся)* та спільнокореневі з ним: до приповідки "На голого дригота" упорядник подає пояснення "Се не з якоїсь окремої причини, а тому що він голий і не має чим захиститися від холоду. Говорять жартливо, коли на якогось бідного чоловіка спадає ще нове лихо" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 540); до "Господь не злізе з високого неба, бо високо" – "Говорить чоловік чуючи свою безпомічність та безсильність або кривду, якої нема кому захистити його" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 613); до "Не маю де голови притулити" – "Знач. не маю хати, помешканя, захисту" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 559); до "На самім вітрі стоїт" – "На продуві, на горбі, без захисту, особливо про хату або будинок, виставлений на вітер, не захищений деревами" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 342); до "Голо, хочь свищи" – "Нема ні хати ні жадного захисту. В хаті, як відомо, не годиться свистати" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 542); до вислову "Не маю батька, матери, щоби сі заступили за мене" – "Батько й мати – натуральні захистники й оборонці дітей. Та тут має й іронічне значінє: не вмію собі сам помігти ані порадити, мушу сам упімнутися за собою" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 55); до "Впустив вовка до обори" – "Віддав беззахистних на поталу дужшому та лихому" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 352); до паремії "Біда чоловіка і на печі найде" – "Від злої пригоди нема ніде безпеки. "На печі" – найзахистнійше, найтепліше місце в хаті" (Франко, 2006–2007, т. 1, с. 77) та ін.

Дискусія і висновки

Отже, одиниці давнього словотвірного гнізда з вершиною *щит*, зокрема *защитити / захищати, защита, защитник* та ін., які сучасний мовець сприймає як неукраїнські на тій підставі, що їх немає в сучасній літературній мові, насправді були органічним компонентом мовного світу українця минулого. Вони функціювали і в давньоукраїнській (давньоруській), і у староукраїнській період (не лише у книжних мовах, а й у народнорозмовному мовленні). Після занепаду старої української літературної мови в кінці XVIII ст. почався тривалий процес витіснення таких слів синонімами, проте окремі архаїзми збереглися й дотепер у діалектному мовленні. Це важливий етап української мовної історії, наша безцінна мовна спадщина, пам'ять про яку потрібно берегти.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечено Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Аванесов, Р. (Ред.). (1988–2019). *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)* (У 12 т.). Русский язык.
Білецький-Носенко, П. (1966). *Словник української мови*. В.В. Німчук (Уклад.). Наукова думка.

Білодід, І. К., Горецький, П. Й., Бурячок, А. А. та ін. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови* (У 11 т.). Наукова думка.

Ващенко, В.С. (Ред.) (1964). *Словник мови Тараса Шевченка* (У 2 т.). Наукова думка.

Гнатюк, Л. (2016). Національна ідентичність і культура історичної пам'яті: лінгвістичний вимір. *Мова і суспільство*, 7, 139–145.

Гнатюк, Л. (2022). Мовний феномен Григорія Сковороди як явище української духовної спадщини. У О. Киричук, І. Орлевич (Ред.), *Григорій Сковорода* (с. 21–32). Логос.

Гнатюк, Л. (2023а). Історична пам'ять українців: лінгвістичний вимір. *Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей* (с. 17–32). Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 17–32.

Гнатюк, Л. (2023б). Не відрікаймося свого: лінгвістичні етюди з історії слововживання. *Українське мовознавство*, 1(53), 169–185. [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).169-185](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).169-185)

Гнатюк, Л. (2025). Словотвірні гнізда з архаїчними вершинами *бедро, бодрий, брухо / брюхо, побіда* в історії української мови. У Р.Ф. Клименко (Ред.), *Мова і мовознавство у XXI столітті: нові явища – нові завдання* (с. 11–22). Інститут української мови НАН України. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2026/01/Monografiya_N.F.-Klymenko.pdf

Грінченко, Б. (Ред.) (1996–1997). *Словарь української мови* (У 4 т.). Наукова думка. (Оригінал опубліковано 1906–1907 рр.).

Гринчишин, Д. (Ред.). (1996). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* 3. (Богь – вєсьной). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/slovnuk/>

Гринчишин, Д. (Ред.). (2003). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* 10 (загонь – затрачаючий). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/slovnuk/>

Гринчишин, Д. (Ред.). (2004). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* 11 (затраченє – злечитиса). Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/slovnuk/>

Гриценко, П.Ю. (Ред.). (2017). *Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.*: словник-індекс. Видавничий дім Дмитра Бураго. Т. 1–3. https://books.google.pl/books/about/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD.htm?id=BWPIuQEACAAJ&redir_esc=y

Глуховцева, К.Д., & Леснова, В.В. (Ред.). (2021). *Словник українських східнослов'янських говірок*. Вид. 2-ге. Талком.

Дубровський, В. (2013). *Словник московсько-український*. КММ. Желеховський, Є., Недільський, С. (Уклад.) (1886). *Малоруско-німецький словар* (У 2 т.). Друк. т-ва ім. Шевченка.

Жовтобрюх, М. (Ред.). (1978–1979). *Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка* (У 3 т.). Харківський державний університет.

Жулинський, М. (Ред.). (2001). *Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів (У 12 т.)*. Т. 1. *Поезія 1837–1847*. Т. 2. *Поезія 1847–1861*. Наукова думка.

Зіновійв, К. (1971). *Вірші. Приповіді посполиті*. В. В. Німчук (Ред.). Наукова думка.

Котляревський, І. (1989). *Енеїда*. Радянська школа.

Кримський, А., & Єфремов, С. (Ред.). (2016–2017). *Російсько-український словник* (У 4 т.). Видавничий дім Дмитра Бураго. (Оригінал опубліковано 1924–1933 рр.).

Мельничук, О. С. та ін. (Ред.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* (У 7 т.). Наукова думка. http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnuk.htm

Номис, М. (Уклад.). (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Либідь. (Оригінал опубліковано 1864 р.).

Огієнко, І. (1979–1994). *Етимологічно-семантичний словник української мови* (У 4 т.). Ю.О. Мулик-Луцик, Магдаліна Ласло-Куцюк (Ред.). Товариство "Волинь".

Огієнко І. (1995). *Історія української літературної мови*. Либідь.

Онишківич, М.Й. (1984). *Словник бойківських говірок* (У 2 ч.). Наукова думка.

Сковорода, Г. (2010). *Повна академічна збірка творів*. Л. Ушкалова (Ред.). Майдан.

Тимченко, Є. (1897–1899). *Русско-малоросійський словарь*. Т. 1–2. Тип. Імператорського Університета Св. Владимира Н. Т. Корчакь-Новицького.

Тимченко Є. (2002). *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* Літопис-XX.

Чабаненко, В. А. (1992). *Словник говірок нижньої Наддніпрянщини* (У 4 т.). Комунар.

Уманець, М., & Спілка, А. (Уклад.). (1893–1894). *Словарь російської української мови* (У 4 т.). Друк. т-ва ім. Шевченка.

Франко, І. (Упоряд.). (2006–2007). *Галицько-руські народні приповідки* (У 3 т.) Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

Цейтлин, Р.М., Вечерка, Р., & Благова, Э. (Ред.). (1999). *Старославянський словарь (по рукописам X–XI веков)*. 2-е изд., стереотип. Русский язык.

References

- Avanesov, R. (Ed.). (1988–2019). *Dictionary of the Old Russian language (XI–XIV centuries)* (In 12 vols.). Ruskiy yazyk [in Ukrainian].
Biletsky-Nosenko, P. (1966). *Dictionary of the Ukrainian language*. V.V. Nimchuk (Comp.). Naukova dumka [in Ukrainian].
Blodid, I. K., Goretsky, P. Y., Buryachok, A. A. et al. (Eds.) (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian Language* (In 11 vols.). Naukova dumka [in Ukrainian].

- Chabanenko, V. A. (1992). *Dictionary of Dialects of the Lower Dnieper Region* (In 4 vols.). Kommunar [in Ukrainian].
- Dubrovsky, V. (2013). *Moscow-Ukrainian Dictionary*. KMM [in Ukrainian].
- Franko, I. (Editor). (2006–2007). *Galician-Ruthenian Folk Proverbs* (In 3 vols.) Publishing Center of the Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Glukhovtseva, K.D., & Lesnova, V.V. (Eds.). (2021). *Dictionary of Ukrainian Eastern Slobozhan Dialects*. 2nd ed. Talkom.
- Grinchenko, B. (Ed.) (1996–1997). *Dictionary of the Ukrainian Language* (In 4 vols.). Naukova dumka. (Originally published 1906-1907) [in Ukrainian].
- Hnatiuk, L. (2016). National identity and the culture of historical memory: linguistic dimension. *Language and Society*, 7, 139–145 [in Ukrainian].
- Hnatiuk, L. (2022). *The linguistic phenomenon of Hryhorii Skovoroda as a manifestation of Ukrainian spiritual heritage*. In O. Kyrychuk, I. Orlyevych (Eds.), *Hryhorii Skovoroda* (pp. 21–32). Lohos [in Ukrainian].
- Hnatiuk, L. (2023a). Historical memory of Ukrainians: linguistic dimension. *Linguistic Commission of the Shevchenko Scientific Society. From the history of people and ideas* (pp. 17–32). Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies [in Ukrainian].
- Hnatiuk, L. (2023b). Let us not renounce our own: linguistic studies on the history of word usage. *Ukrainian Linguistics*, 1(53), 169–185 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.17721/um/53\(2023\).169-185](https://doi.org/10.17721/um/53(2023).169-185)
- Hnatiuk, L. (2025). Word-formation nests with archaic words *бедро, бо-дріуї, брюхо/брюхо, побида* in the history of the Ukrainian language. In R.F. Klymenko (Ed.), *Languages and linguistics in the 21st century: new phenomena – new challenges* (pp. 11–22). Institute of the Ukrainian Language, NAS of Ukraine [in Ukrainian]. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2026/01/Monografiya_N.F.-Klymenko.pdf
- Hrynchyshyn, D. (Ed.). (1996). *Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – First Half of the 17th Centuries*. 3. (Богъ – вєсьнои). I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies [in Ukrainian]. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/slovnnyk/>
- Hrynchyshyn, D. (Ed.). (Ped.) (2003). *Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – First Half of the 17th Centuries*. 10 (загонь – затрачаючий). I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies [in Ukrainian]. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/slovnnyk/>
- Hrynchyshyn, D. (Ed.). (Ped.) (2004). *Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – First Half of the 17th Centuries*. 11 (затраченє – злєчитиса). I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies [in Ukrainian]. <https://www.inst-ukr.lviv.ua/uk/publications/materials/slovnnyk/>
- Hrytsenko, P.Yu. (Ed.). (2017). *Ukrainian lexicon of the late 18th – early 21st centuries: dictionary-index* (Vols. 1–3). Dmytro Burago Publishing House [in Ukrainian]. https://books.google.pl/books/about/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD.html?id=BWPluQEACAAJ&redir_esc=y
- Kotlyarevsky, I. (1989). *The Aeneid*. The Soviet School.
- Krymsky, A., & Efremov, S. (Eds.). (2016–2017). *Russian-Ukrainian Dictionary* (In 4 vols.). Dmitry Burago Publishing House. (Originally published 1924–1933) [in Ukrainian].
- Melnychuk, O. S. et al. (Eds.). (1982–2012). *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language* (In 7 vols.). Naukova dumka [in Ukrainian]. http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnnyk.htm
- Nomys, M. (Comp.). (1993). *Ukrainian proverbs, sayings and such*. Lybid (Originally published in 1864). [in Ukrainian].
- Ohienko, I. (1979–1994). *Etymological-semantic dictionary of the Ukrainian language* (In 4 vols.). Yu.O. Mulyk-Lutsyk, Magdalyna Laszlo-Kutsiuk (Eds.). Volyn Society [in Ukrainian].
- Ohienko, I. (1995). *History of the Ukrainian literary language*. Lybid [in Ukrainian].
- Onyshkevych, M.Y. (1984). *Dictionary of Boyko Dialects* (In 2 parts). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Skovoroda, G. (2010). *Complete Academic Collection of Works*. L. Ushkalova (Ed.). Maidan [in Ukrainian].
- Timchenko, E. (1897–1899). *Russian-Little Russian Dictionary*. (T. 1–2). Typogr. Imperial University of St. Vladimir N.T. Korczak-Novitsky [in Ukrainian].
- Tymchenko E. (2002). *Materials for the dictionary of the written and literary Ukrainian language of the 15th–18th centuries*. Litopys-XX [in Ukrainian].
- Tzeitlin, R.M., Vecherka, R., & Blahova, E. (Ed.). (1999). *Old Slavic dictionary (based on manuscripts of the 10th–11th centuries)*. 2nd ed., stereotype. Ruskiy yazyk [in Ukrainian].
- Umanets, M., & Spilka, A. (Comps.). (1893–1894). *Russian-Ukrainian Dictionary* (In 4 vols.). Shevchenko Publishing House [in Ukrainian].
- Vashchenko, V.S. (Ed.). (1964). *Dictionary of Taras Shevchenko's Language* (In 2 vols.). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zinoviev, K. (1971). *Poems. Proverbs of the Commonwealth*. V. V. Nimchuk (Ed.). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zhelehovskiy, E., & Nedilsky, S. (Comps.). (1886). *Little Russian-German Dictionary* (In 2 vols.). Shevchenko Publishing House in Ukrainian].
- Zhovtobryukh, M. (Ed.). (1978–1979). *Dictionary of the Language of the Works of G. Kvitka-Osnovyanenko* (In 3 vols.). Kharkiv State University [in Ukrainian].
- Zhulynsky, M. (Ed.). (2001). *Shevchenko T.G. Complete Works (In 12 vols.)*. Vol. 1: *Poetry 1837–1847*. Vol. 2: *Poetry 1847–1861*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 29.12.25
 Прорецензовано / Revised: 01.02.26
 Схвалено до друку / Accepted: 27.02.26
 Опубліковано / Published: 21.04.26

Lidiia HNATIUK, DSc (Philol.), Prof.
 ORCID ID: 0000-0002-8318-3900
 e-mail: l.hnatiuk@knu.ua
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

WITH WHAT SHIELD SHOULD WE DEFEND (ЗАЩИТИТИ) OUR OWN, OR LET US HONOUR OUR LINGUISTIC HERITAGE

Background. A considerable number of words of Proto-Slavic origin that functioned in Old Slavonic, Old Ruthenian (the language of Kyivan Rus), and Old Ukrainian of the 14th–18th centuries, and even in the new Ukrainian literary language of the 19th – early 20th centuries, are perceived by the language awareness of modern Ukrainian speakers as belonging to the Russian language, since they are not used in contemporary Ukrainian literary language. In the current context, where Ukrainians reflect on the specificity of their national identity, it is therefore relevant to demonstrate the affiliation of such words with the Old Ukrainian language heritage and to clarify the characteristics of the processes by which ancient bookish words were replaced by synonyms from the vernacular.

Methods. Both general scientific and specifically linguistic methods were employed, in particular descriptive and comparative methods, combined with a diachronic approach to the analysis of the usage of the lexemes щитуми, зашитуми / захищати, защита, зашитник, зашиттель and others from the earliest times to the present, with projection onto their equivalents in modern Ukrainian literary language захистуми / захищати, захист, захисник, as well as commonly used synonyms found in vernacular speech.

Results. Based on material from dictionaries of Old Slavonic and Old Ruthenian, the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th centuries, texts by K. Zinoviev, H. Skovoroda, and I. Kotliarevskiy, as well as lexicographic works of the 19th–21st centuries, the "Ukrainianness" and continuity of usage of the lexemes щитуми, зашитуми / захищати, защита, зашитник, зашиттель, which are perceived by modern speakers as Russian, have been demonstrated. Based on the collection "Ukrainian proverbs, sayings, and the like" (1864) by Matvii Nomys and "Galician-Ukrainian folk tales" (1901–1910) by Ivan Franko, it has been established that in 19th-century vernacular speech synonyms of these lexemes were actively used, including боронити, оборонити / обороняти, заснутуми / заснутати, and other words sharing the same roots.

Conclusions. The question of the "Ukrainianness" or "non-Ukrainianness" of lexemes that the modern language awareness of Ukrainian speakers perceives as belonging to the Russian language should be addressed through diachronic analysis, taking into account their usage in contemporary dialects. Lexemes that have been an integral part of the ancient Ukrainian linguistic world for centuries must not be regarded as non-Ukrainian.

Keywords: history of the Ukrainian language, Old Ukrainian literary language, modern Ukrainian literary language, language heritage, word-formation nest.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analysis or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.